

a.mlf., *Tezkiretül'n-nebih fi eyyâmî'l-Manşûr ve benih* (nşr. Muhammed Emîn), Kahire 1976-86, I-III; İbn Haldûn, *el-'İber*, V, 358-514; İbn Dokmak, *el-İntişâr li-vâsîti 'İkdi'l-emşâr*, Bulak 1983, tür.yer.; Kalkaşendî, *Şubhu'l-a'sâ*, I-XV, tür.yer.; Makrizî, *el-Hıta*, I-II, tür.yer.; a.mlf., *es-Sülûk* (Ziyâde), I-XII; İbn Kâdi Şühbe, *et-Târîh* (nşr. Adnân Dervîş), Dimaşk 1977-94, I-III; İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, I-IV, tür.yer.; Bedreddin el-Aynî, *'İkdü'l-cümân* (nşr. Muhammed Muhammed Emîn), Kahire 1407-12, I-IV; a.mlf., *er-Ravzû'z-zâhir fi sireti'l-Melikî'z-Zâhir Tatar* (nşr. H. Ernst), Kahire 1962; Halil b. Şâhin, *Zübdetü Keşfi'l-memâlik* (nşr. P. Ravaisse), Paris 1894; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, Kahire 1990, VII-XVI, tür.yer.; Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmî*, I-XII, tür.yer.; İbnü's-Şihne, *el-Bedrû'z-zâhir fi nusreti'l-Melikî'n-Nâsir* (nşr. Ömer Abdüsselâm Tadmürî), Beyrut 1403/1983; Süyûtî, *Hüsnü'l-muḥâdara*, II, 45-448; İbn İyâs, *Bedâ'i'u'z-zuhûr*, I-V; İbn Zübül, *Fethu Mısr* (nşr. Abdülmün'im Âmir), Kahire 1962; G. Demombynes, *La Syrie à l'époque des mamlouks*, Paris 1923; Fâyed Hammâd Âşûr, *el-'Alakâtü's-siyâsiyye beyne'l-Memâlik ve'l-Mogol*, Kahire 1947; Abdülatîf Hamza, *el-Hareketü'l-fikriyye fi Mısr*, Kahire 1947; İbrâhim Hasan, *Târîhu'l-Memâlikî'l-Bahriyye*, Mısır 1948; A. N. Poliak, *el-İktâ'iyye fi Mısr* (trc. Âtîf Kerem), Beyrut 1948; M. C. Şehabeddin Tekindağ, *Berkuk Devrinde Memlûk Sultanlığı*, İstanbul 1961; a.mlf., "XIV. Asrın Sonunda Memlûk Ordusu", *TD*, XI (1960), s. 85-94; Mahmûd Rızık Selîm, *'Aşru selâti'nî'l-Memâlik ve nitâcühü'l-ilmî ve'l-edebî*, Kahire 1965; N. Ziyâde, *Dimaşk fi 'aşri'l-Memâlik*, Beyrut-New York 1966; Seyyid el-Bâz, *el-Memâlik*, Beyrut 1967; Ahmed Muhtâr el-Abbâdî, *Kıyamü devleti'l-Memâlikî'l-ülâ*, Beyrut 1969; a.mlf., *Fi Târîhi'l-Eyyûbiyyîn ve'l-Memâlik*, Beyrut 1995, s. 107-237; M. Abdullah İnân, *Mü'errrihu Mısrî'l-İslâmiyye*, Kahire 1969, s. 62-168; Abdülmün'im Mâcid, *Tûmanbây*, Kahire 1978; a.mlf., *Nüzümü devleti selâti'nî'l-Memâlik ve rûsûmühüm fi Mısr*, Kahire 1979-96, I-II; D. Ayalon, *The Mamlûk Military Society*, London 1979; a.mlf., "Memlûk Devletinde Kölelik Sistemi" (trc. Samira Kortantamer), *TİD*, IV (1989), s. 211-247; a.mlf., "Some Remarks on the Economic Decline of the Mamlûk Sultanate", *Jerusalem Studies in Arabic and Islam*, XVI, Jerusalem 1993, s. 108-125; Muhammed Muhammed Emîn, *el-Evkâf fi Mısr fi 'aşri selâti'nî'l-Memâlik*, Kahire 1980; Fevzi M. Emîn, *el-Mücteme'u'l-Mısrî fi edebi'l-'aşri'l-Memlûkiyyi'l-evvel*, Kahire 1982; Şâkir Mustafa, *et-Târîhu'l-'Arabî ve'l-mü'errrihün*, Beyrut 1983, III, 7-202; IV, 7-140; Kâsım Abdüh Kâsım, *Dirâsât fi târihi Mısrî'l-ictimâ'î*, Kahire 1983; İbrâhim Hasan Saîd, *el-Bahriyye fi 'aşri selâti'nî'l-Memâlik*, Kahire 1983; Saîd Abdüfettâh Âşûr, *el-Hareketü's-Salibiyye*, Kahire 1986; a.mlf., *el-Mücteme'u'l-Mısrî fi 'aşri selâti'nî'l-Memâlik*, Kahire 1992; a.mlf., *Mısr ve's-Şâm fi 'aşri'l-Eyyûbiyyîn ve'l-Memâlik*, Beyrut, ts. (Dârü'n-nehdâti'l-Arabiyye), s. 165-400; J. L. Bacque – Grammont et Anne Kruell, *Mamlouks, Ottomans et Portugais en mer rouge*, Kahire 1988; B. Levis, "Eyyûbîler ve Memlûk Saltanatı" (trc. Hamdi Aktaş), *İslâm Tarihi Kültür ve Medeniyeti*, İstanbul 1988, I, 209-239; Kâzım Yaşar Kopraman, *Mısır Memlûkleri Tarihi: Sultan al-Malik*

al-Mu'ayyad Şeyh al-Mahmûdî Devri (1412-1421), Ankara 1989; Ömer Mûsâ Bâsâ, *Târîhu'l-edebî'l-'Arabî: el-'Aşru'l-Memâlik*, Beyrut 1989; Kemâleddin İzzeddin, *el-Hareketü'l-'ilmiyye fi Mısr*, Beyrut 1990; İsmâil Yiğit, *Siyâsi-Dini-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi: Memlûkler*, İstanbul 1991; B. Martel-Thoumian, *Les civils et l'administration dans l'état militaire mamlûk*, Damas 1992; Samira Kortantamer, *Bahrî Memlûklar'da Üst Yönetim Mensupları ve Aralarındaki İlişkiler*, İzmir 1993; a.mlf., "Memlûklarda Devlet Yönetimi ve Bürokrasi", *TİD*, II (1984), s. 27-45; Seyyid en-Neşâr, *Târîhu'l-mektebât fi Mısr: el-'Aşru'l-Memlûkî*, Kahire 1993; A. Mayer, *el-Melâbisü'l-Memlûkiyye* (trc. Sâlih eş-Şiftî), Kahire, ts. (el-Hey'etü'l-Misriyye); Cengiz Tomar, *Memlûk Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesi* (yüksek lisans tezi, 1996), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; J. -C. Garcin, "Le système militaire mamluk", *AIsl*, sy. 24 (1988), s. 93-110; P. M. Holt, "Memlûk Sultanlığında Devlet Yapısı" (trc. Samira Kortantamer), *TTK Belleten*, LII/202 (1988), s. 227-246; a.mlf., "Mamlûks", *EP* (Fr.), VI, 305-315; M. Recâî Reyân, "el-İktâ'u'l-'askerî fi'l-'ahdeyni'l-Memlûkiyyi ve'l-'Osmani", *ed-Dâre*, XIV/2, Riyad 1409, s. 11-16; D. P. Little, "Documents as a Source for Mamluk History", *Mamluk Studies Review*, I, Chicago 1997, s. 1-15; Li Guo, "Mamluk Historiographic Studies: The State of the Art", *a.e.*, s. 15-43; M. Sobernheim, "Memlûkler", *İA*, VII, 689-692.

İSMÂİL YİĞİT

□ SANAT. Memlûkler, Türk soyundan gelme bir hânedan olduğundan Mısır ve Suriye'de oluşturdıkları sanat Türk sanatı olarak algılanmakta ve eserlerinde Türk etkileri de hissedilmektedir. Ancak hâkim oldukları bölge Kuzey Afrika ve yönettikleri toplum Araplar'dan meydana geldiği için Memlûk sanatı bir Türk sanatı olarak ele alınamaz. Mahallî iklim şartları, toplumun öngörülleri ve daha önceki dönemlerden gelen kültürel birikimler, Memlûk mimari tarzının ve ona bağlı gelişen küçük sanatların oluşumunda etkin rol oynamıştır.

Başşehirin Kahire olması sebebiyle pek çok mimari yapı burada bulunmaktadı. Mısır dışında Suriye'de özellikle Şam ve Halep mimari eserlerin yoğunluğu bakımından önemli şehirlerdir. Mimari yapılar içinde başta gelen camiler, iklimin şekillendirdiği açık avlulu ve mihrap önü kubbeli planları ile bir anlamda erken İslâm cami mimarisini devam ettirir. Bunun yanında çok sayıdaki medrese de özgün kullanım planları ile Anadolu Selçuklu medrese yapılarından ayrılır. Daha ziyade sosyal ve eğitim amaçlı yapılar olan Anadolu Selçuklu medreseleri yanında Memlûk dönemi medreseleri toplumsal yapı gereği dinî amaçlı bir işlev üstlenmiştir. Bu sebeple içlerinde cami, ders-

hane, hizmet odaları ve türbe yapısının da bulunduğu bir külliye kavramını içerirler. Bilhassa yüksek duvarları, testere dişi mazgal delikleriyle şehir içinde âdeti bir kale, yukarıya doğru daralan kademeli minareleriyle de cami görünümünü verirler. Medreselerde dört mezhep kavramının ön plana çıkarıldığı ve planlamanın buna göre yapıldığı bir mimari düzen söz konusudur.

Memlûk dönemi yapılarının ortak özelliği, şehir içlerinde bilhassa mahalle aralarında yoğun nüfusun bulunduğu yerlerde yapılmış olmasıdır. Bu yüzden inşaat yeri bulma sorunu hepsinin ortak noktasıdır. Özellikle başşehir Kahire düşünülecek olursa inşa için boş alan bulmanın zorluğu daha iyi anlaşılır. Yapıların planları incelendiğinde yerleşim probleminin doğan çarpık plan düzenlemesinin, kompleks binaların farklı sokaklarda yer almasının ve zemin kotu farklılıklarının mimari yapılanmada birtakım yeni çözümler üretilmesine imkân sağladığı ve bunun da Memlûk mimarisini özgünleştirdiği görülür.

Camiler. I. Baybars Camii. Kahire'de Memlûk devrinden günümüze ulaşan camilerin en eskisi olup şehrin merkezinde yer alır; camiyi Sultan I. Baybars 665-667 (1267-1269) yıllarında yaptırmıştır (bk. BAYBARS I CAMİİ). Nâsır Muhammed Camii (el-Câmiu'n-Nâsirî). 718'de (1318) Sultan Kalavun'un oğlu el-Melikü'n-Nâsır Muhammed tarafından üçüncü iktidarı döneminde iç kalede inşa ettirilmiştir. Küçük ölçüde olan yapıda I. Baybars Camii plan şeması tekrarlanmıştır. İngiliz işgali sırasında depo ve hapishane olarak kullanılan cami 1947'de esaslı bir onarım görmüştür. Emîr Kûsûn Camii. Muhammed b. Kalavun'un emirlerinden Seyfeddin Kûsûn en-Nâsirî tarafından 730 (1330) yılında Bâbüzzüveyle dışında Kale caddesinde yaptırılmıştır. Bazı duvar kalıntıları dışında ortadan kalan yapı plan olarak mihrap önü kubbeli şeması ile erken İslâm cami planını devam ettirir. Mâridânî Camii. Muhammed b. Kalavun'un emirlerinden Altınboğa b. Abdullah el-Mâridânî tarafından 740 (1339-40) yılında inşa ettirilmiştir. Mihrap önü kubbeli planı ile Sultan I. Baybars Camii planını tekrarlar. Dikdörtgen avlusunda sekizgen şadırvan yer almaktadır. Aksungur Camii. Muhammed b. Kalavun'un emirlerinden Aksungur en-Nâsirî tarafından 748'de (1347) Bâbülvézir caddesinde yaptırılmıştır. Nûr Camii

Kalavun
Külliyesi –
Kahire /
Mısır

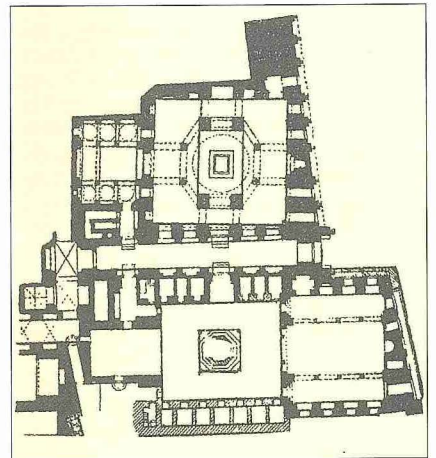
veya İbrâhim Ağa Camii diye de anılır. Osmanlı döneminde mekâna kaplanan çinilerden dolayı "Mavi Cami" (el-Câmiu'l-ezrak) olarak da tanınır. Binanın içinde yer alan kemerlerin pâyelerle taşınması yapıda Anadolu etkisini hissettirir. İsmâîlî Camii. Muhammed b. Kalavun'un oğlu el-Melikü's-Sâlih İsmâîl'in memlûklerinden Halep ve Dimaşk nâibi Argun el-İsmâîlî tarafından Nâsiriyye semtinde 748'de (1347) inşa ettirilmiştir. Uzunlamasına beş pâyeye dizisiyle ikiye bölünmüş bir mekândan ibarettir. Burada özellikle Ak-sungur ve Argun İsmâîlî camilerinde avlulu plan tipinden ayrılma olduğu görülür. Şeyhû Camii. Muhammed b. Kalavun'un memlûklerinden olup Trablusşam nâibliği yapan Emîr Şeyhü en-Nâsirî tarafından 750 (1349) yılında yaptırılmıştır. Revaklı avlulu cami tipinin küçük ölçekte bir devamıdır. Şeyhû'nun bu caminin karşısında 756'da (1355) inşa ettirdiği hankah da önemli yapılarındandır. el-Melikü'l-Müeyyed Seyfeddin Şeyh Camii, Şeyh el-Mahmûdî veya el-Müeyyed Şeyh Camii olarak da bilinir. Burcî Memlûkleri'nden el-Melikü'l-Müeyyed tarafından 818-824 (1415-1421) yılları arasında Bâbüzzüveyle kapısı yakınında yaptırılmıştır. Binanın avlu kısmı çifte galeriyle çevrilmiştir. Kible duvarına paralel üç nefli açıklık cami kısmını oluşturur. Kible duvarının her iki köşesinde üzerleri kubbe ile örtülü türbeler yer almaktadır. Cami içini daraltan bu uygulama Burcî Memlûk mimarisinin gelişimi açısından önemlidir. Yapının bir köşesinde sebîl-mektep bulunmaktadır.

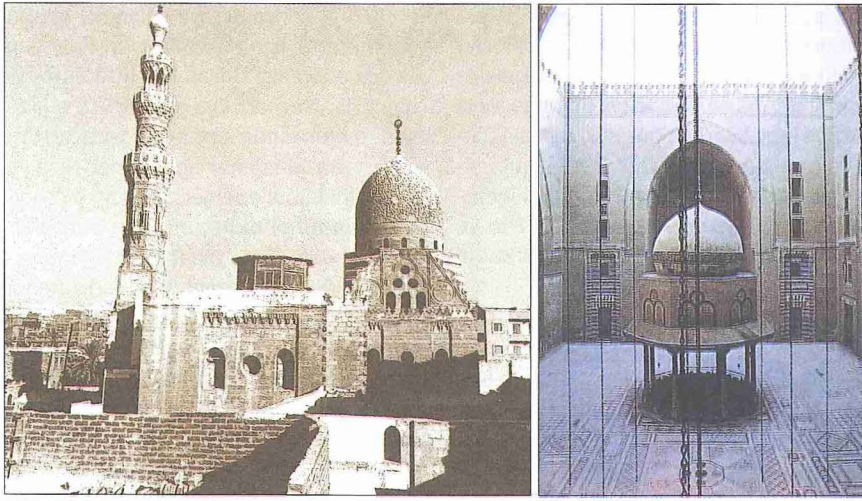
Medrese-külliyeler (medrese-cami-türbe). Memlûkler devrinde medreseler camilerin yerini almaya başlamış ve külliye fikrini tek yapıda birleştiren medrese-külliyeler ortaya çıkmıştır. Bu yeni oluşum

medreseleri, içlerinde cami ve türbe yapılarını da bulundurmakta ve dış duvarları üstünde yükselen minareleriyle ilk bakışta cami olarak algılanmaktadır. Medreselerin bu değişiminde ve planlarının şekillenmesinde mezheplere göre eğitim uygulamasının rolü oldukça büyüktür. Özellikle XIV. yüzyılda bu tip medrese-külliye sayısında bir artış görülür. Ancak belli başlı küçük bir grup dışında bu yüzyılda yapılmış olan medreselerin önemli bir kısmı ya tamamen yıkılmış veya zamanımıza yalnız harabeleri ulaşmıştır. Bir kısmı da değişen ihtiyaçlara göre tamir ve tâdilâtla şekil değiştirmiştir. Bundan dolayı plan şemalarını tam algılamak mümkün olmamaktadır. Fakat dikkat çeken ortak plan özelliği medreselerde dört eyvanlı şemanın kullanılmasıdır. **Kahire Sultan I. Baybars Medresesi.** Sultanın el-Melikü'z-Zâhir unvanından dolayı Zâhiriyye Medresesi diye de anılır. 660 (1262) yılında inşasına başlanan ve 662'de (1264) tamamlanan yapıda ilk defa dört eyvanlı plan şeması uygulanarak her mezhebe bir eyvan ayrılmıştır. Yapı 1874 yılında sokak açılması sırasında tahrip olmuştur. Günümüzde batı köşesinin alt kısmı ve güney eyvanından bir parça harabe halinde durmaktadır. **Şam Sultan I. Baybars Medresesi** (Zâhiriyye Medresesi). Sultan Baybars'ın 676'da (1277) inşasını başlattığı ve ölümünden sonra oğlu Saîd Nâsirüddin Bereke Han'ın (Berke Han) yapımını devam ettirdiği yapı 680 (1281) yılında tamamlanmıştır. İki eyvanlı bir medrese olan binanın iç kısmı yıkılmış, güney kısmında büyük eyvan kemeri kalmıştır. Bereke Han ölünce buraya gömülmüştür. **Kahire Sultan el-Melikü'l-Manşûr Kalavun Külliyesi.** Sultan Kalavun tarafından 683-684'te (1284-1285) bölgenin ilk külliyesi olarak medrese ve hasta-

hane (mâristan) şeklinde tasarlanarak yapılmıştır. Medrese tek başına, medrese-cami-türbeden oluşan ve dar bir koridorla türbeye bağlanan bir yapı topluluğu olup önünden geçen yolla hastahane ayrılmıştır. Yapı Memlûk döneminin en önemli binalarından biri olarak kabul edilir (bk. KALAVUN KÜLLİYESİ). **Kahire Nâsiriyye Medresesi.** Kalavun'un oğlu el-Melikü'n-Nâsir Muhammed tarafından 695-703 (1296-1303) yılları arasında Kalavun Mâristanı'nın bitişiğinde inşa ettirilmiştir. Medrese, cami ve türbeden oluşur. Yapı Kahire'de ilk defa dört mezhep için düşünülmüş ve dört eyvanlı olarak yapılmıştır. **Kahire Sultan el-Melikü'n-Nâsir Hasan Medresesi.** Muhammed b. Kalavun'un oğlu el-Melikü'n-Nâsir Hasan tarafından yapımı 757 (1356) yılında başlatılmış ve onun 762'de (1361) ölümünün ardından tamamlanmıştır. Dört eyvanlı plana sahip olup köşelere dört Sünnî mezhebe ait medrese grupları yerleştirilmiştir. Kible yönündeki eyvan mescid olarak düzenlenmiştir. el-Melikü'n-Nâsir Muhammed'in türbesi kible eyvanının gerisinde yer alır. Yapının âbidevî ve derin dehliz tipi girişi, bir taraça üzerinde basamaklarla çıkan mukarnas nişli yüksek bir taçkapı ile şekillenmiştir (bk. SULTAN HASAN KÜLLİYESİ). **Kahire el-Melikü'z-Zâhir Seyfeddin Berkuk Medresesi.** İlk Burcî sultanı olan Berkuk tarafından 786-788 (1384-1386) yıllarında inşa ettirilmiştir. Klasik dört eyvan şemasının tekrarlandığı yapı ayrıca cuma camii, türbe ve hankahtan meydana gelen büyük bir

Kalavun Külliyesi'nin planı

Kayıtbay Külliyesi ile Sultan Hasan Medresesi'nin merkezî avlusundan bir görünüş

külliye (bk. BERKUK KÜLLİYESİ). Kahire el-Melikü'l-Eşref Seyfeddin Kayıtbay Medresesi. Sultan Kayıtbay tarafından 877-879 (1472-1474) yıllarında yaptırılmış bir kompleks olup mescid-türbe-medrese-sebil-küttâbdan oluşur. Memlûk mimarisinin en göz alıcı eserlerinden (bk. KAYITBAY KÜLLİYESİ).

Dönemin Sanat Özellikleri. Memlûkler, Eyyûbîler devrinin bina tiplerini devam ettirmiş olsalar da mimari hususiyetlerinin daha ilk dönemlerden itibaren gelişme gösterdiği farkedilir. Bilhassa bina boyutlarının büyüdüğü ve âbideleşmenin yapıların ortak özelliklerinden biri durumuna geldiği görülür. Medrese binaları bu devirde önem kazanmaya başlamıştır. Plan düzenlemesi bakımından medreseler İran ve Anadolu yapıları ile benzerlik gösterir. Ancak bu benzerlik fiziksel açıdan İran'a daha yakındır.

Yapılarda kubbe kullanımı fazlalaşmış, kubbeler yüksek kasnaklar üzerinde yuvarlak formu veya sivri şekillerde yapılmaya başlanmıştır. Bu tarz taş kubbe oluşumu Suriye etkisine işaret etmektedir. Yüksek kasnaklı, iri mukarnas veya tromp nişli kubbeler, genelde üçlü gruplar şeklinde mukarnas nişlerini tekrarlayan pencere açıklıkları ile hareketlendirilmiştir. Nişler veya trompların sırası çoğaldığı zaman ya pencereler ince uzun açılır ya da üç pencere yerine altı pencere (biri yukarıda, ikisi ortada, üçü aşağıda) kubbe kasnağında yer alırdı. Beden duvarları üstünde görülen pencereler genellikle kırık

kemerli, alınlıkları değişik taş süslemelerle hareketlendirilmiş olarak yapıda dengeyi sağlar. Bu dönemin pencere uygulamalarında Suriye bölgesi etkisi hissedilmektedir. Bazan da Kalavun'un yapısında olduğu gibi gotik etkili yüksek kemerli pencereler farklılık gösterir. Dış cephe bölümlenmiş sistem içindeki pencere açıklıkları tek bir kemer içine alınmış biçimde (üstte ortada yuvarlak, altta iki yuvarlak kemerli üçlü gruplar) kullanılmıştır. Memlûk devrinde kullanılan kemer tiplerinde de zengin bir çeşitlilik görülür. Kırık kemerler, at nalı kemerler ve konsollarla desteklenen geniş kemerler Suriye, Mağrib, gotik, Anadolu ile İran etkilerini taşıyan çok seslilik içinde yapılarındaki yerlerini almıştır.

Memlûk mimarisine bağlı olarak gelişen diğer dekoratif sanatlar aslında yapıların tamamlayıcısıdır. Özellikle âbidevi ve yüksek dış cephelerin saçak altlarında ve gaberelerinde görülen, testere dişi saçak barbataları ve mazgalları taklit eden küçük dendanlar yapıların heybetini pekiştiren uygulamalardır. Köken olarak incelendiğinde bu tarz uygulamaların Mezopotamya çıkışı olduğu görülür.

Yapılar içinde ortak olan özelliklerin yanında âbidevi ve tek bir yapı gibi algılanması kaçınılmaz olan taçkapılar dikkat çeker. Bunlar cephe kompozisyonunun ayrılmaz bir parçasıdır. Arazi konumuna göre bazan ekseninden kaymış olsa, bir teras üstünde eğimli bir rampa ile ulaşılsa ve bazan eski bir kiliseden alınmış gotik

bir kapı kullanılsa da Memlûk taçkapıları yapıların hatta mimarinin ayrılmaz bütünüdür. Taçkapılarda dışa taşkın görünüm, kalkanvari yükseklik, binanın bütün olarak algılanmasındaki rolü, mukarnas niş kullanımı ve süslemedeki dengeler takip edildiğinde etkileşim alanlarının Anadolu ve Suriye Zengî bölgesi olduğu anlaşılar.

Memlûk minareleri taçkapılara bağlı olarak gelişim gösterir. Genelde kare bir kürsü üstünde yuvarlak bir gövde şeklinde yükselen minareler niş ve sathî kemer atkıları ile süslüdür. Taçkapılardaki değişimle orantılı biçimde minarelerin kalın ve yüksek kare kaidelerinde alçalma olmuştur. Sadece Suriye bölgesi minareleri yüksek kare gövdelerini korumuştur. Yukarıya doğru çokgen kademelerde inceleme ve uzama görülür. Kahire minarelerindeki başka bir özellik de katları belirginleştiren mukarnaslardır. Zamanla minarenin üst kısmında da değişiklikler olmuştur. Tepe noktasına ince direkler ve sütunçeler yerleştirilerek gökyüzünü görebilen bir nevi küçük galeri oluşturulmuştur. Bu uygulama ile minaredaki kütleli etki hafifletilmeye çalışılmış ve minareler daha fazla yükseltilebilmiştir. Minarelerin bütün yüzeylerinde taçkapı ve dış cephe ile uyumlu süsleme programı kullanılmıştır.

Memlûkler devrinde Kahire'deki bazı külliyelerin bünyesinde sebil-küttâb adı ile tanınan ve alt katı sebil üst katı sıbyan mektebinden oluşan bir yapı tipi bulunmaktadır. Bu yapılar Osmanlı devrinde de benimsenmiş ve sayıları giderek artmıştır.

Memlûk yapılarının iç mekân süslemelerinde önceleri Fâtımî, daha sonra Suriye ve Selçuklu etkileri hissedilir. İlk dönemlerde kullanılan tuğlanın üzeri kesme alçı ve stuko ile kaplıdır. Özellikle Şeceretüddür Türbesi alçı dekorları ile Büyük Selçuklu alçı süslemelerinin âdeta bir tekrarıdır. Alçı süsleme kubbe iç kenarlarında, kasnaklarda veya kubbe geçişlerinde, pencere kemerlerinde bilhassa mihrap süslemelerinde yoğun olarak kullanılmıştır. Daha çok bir iç mekân süslemesi olan alçı süslemeye dış mekânda minareler üzerinde rastlanır. el-Melikü'n-Nâsır Muhammed Medresesi'nin minaresi alçı dekoru ile ünlüdür. Zaman içinde özelliğini kaybeden alçı süsleme yerini mozaik ve mermer mozaik kullanımına bırakmıştır.

Mozaik daha çok mihraplarda kullanılmış olup en özgün örneği Şeceretüddür

Türbesi'nin mihrabında bulunur. Mihrap nişinin arkasında mavi, kırmızı, yeşil, altın rengi taşların Bizans tekniğinde yerleştirilmesi ve sedeften daireler ve baklavalarla çevrenmesiyle zengin bir mozaik uygulaması oluşturulmuştur. Kullanılan desen bitkisel ağırlıklıdır. Bu desenler Kudüs Kubbetü's-sahre mozaikleriyle benzerlik gösterir. I. Baybars'ın türbesinde rastlanan mozaikler ise Şam Emeviyye Camii mozaikleriyle benzerdir. Kahire'de mozaik ustalarının kökleri araştırıldığında uygulayıcıların Bizans etkisindeki yerli ustalar olduğu görülür. Çünkü Mısır'da mozaik sanatı Bizanslı ustalar eliyle gelişmiştir. 1285 yılından itibaren yeni bir değişimin etkileri ortaya çıkar. Mihraplarda renkli mermer mozaik kaplamalar uygulanmaya başlanır, bunun ilk örneği Kalavun Külliyesi'nin mihrabıdır. Girift geometrik geçmeler, bitkisel kıvrımlar, iç içe geçmiş renkli madalyonlar, zambaklar beyaz, kırmızı, siyah, sarı ve yeşil mermerlerin desenlere göre kesilip birleştirilmesiyle oluşmuştur. Ayrıca iç mekân duvarlarında kullanılan yekpâre duvar panoları bazan düz, bazan çiçeklerle dolgulanmıştır. Yer döşemelerinde de renkli mermer kaplamalar kullanılmıştır. Dönemin en güzel mermer zemin döşemesi Sultan Hasan Medresesi'ndedir. Bu döşeme çokgenler, daireler, baklavalılar, üçgenler ve yıldızlardan oluşur. Kompozisyon oldukça basittir. Bizans etkili olduğu düşünülen renkli mermer kaplamalar Şam ve Kudüs'ten Mısır'a geçmiştir.

Çok renkli taşların iç içe geçmesiyle oluşan duvar süslemesi Memlük sanatında önemli yer tutar. Ablak (eblak) adı verilen bu uygulamanın ilk örneğine 667 (1269) yılında tamamlanan I. Baybars'ın yaptırdığı camide rastlanır. Daha sonra aynı sultanın Şam'da inşa ettirdiği Kasr'ul-eblak'ın cephesi kırmızı-beyaz, siyah-beyaz, kırmızı-sarı ve siyah-kırmızı-beyaz renkli taş bantlarla kaplanmıştır. Çok renkli taş daha önce Bizanslılar tarafından da kullanılmıştır. Bir sıra tuğla, bir sıra taş örgüsüyle bu çift veya üç renkli taş örgüsü arasında fark vardır. Çok renkli taş örgüsü Mağrip sanatında da uygulanmıştır. Oradan Endülü's'e, diğer taraftan Sicilya'ya geçerek Fransa ve Güney İtalya'da Roman sanatını etkilemiştir. Mısır'a ancak XIII. yüzyılda Suriye ve Mağrip etkisiyle gelmiş olsa da renkli taşların kolay bulunabilmesi ve yaratma gücünün birlikteliğiyle zengin bir desen dünyası oluşmuştur. Taş, Memlük mimarisine önceleri Suriye ve Yukarı Irak'ta

kullanılan birçok dekoratif şekilleri de beraberinde getirmiştir. İç mekânda kullanılan diğer bir malzeme çindir. Özellikle minarelerde, kubbe kasnaklarında veya kitâbe kuşaklarında görülür. el-Melikü'n-Nâsir ve Mâridânî camilerinde kullanılmıştır. Mozaik çini tekniği olan bu uygulamalar XIII. yüzyıl Anadolu Selçuklu ve İran bölgesinin uzantıları olarak kabul edilir.

Ağaç ve maden işçilikleri de Memlük dönemi yapılarının tamamlayıcı özellikleri olarak kapı, pencere kanatları, dolap kapakları ve minberlerde uygulanmıştır. Bronzdan yapılan yüksek taçkapı kanatlarında, ahşap kapı detayları kullanılmıştır. Özellikle I. Baybars ve Kalavun yapılarının kapıları anıtsal ölçülerde yekpâre bronz dökümdür. Üzerlerinde ahşap künkârî tekniğindeki gibi çalışılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

M. S. Briggs, *Muhammadan Architecture in Egypt and Palestine*, Oxford 1924; Hilmi Ziya Ülken, *İslâm Sanatı*, İstanbul 1948, s. 138-183; Suut Kemal Yetkin, *İslâm Mimarisi*, Ankara 1959, s. 268-287; a.mlf., *İslâm Ülkelerinde Sanat*, İstanbul 1984, s. 55, 83-85, 97-100, 130, 168-170; C. Kessler, *The Carved Masonry Domes of Mamluk Cairo*, London 1976; K. A. C. Creswell, *The Muslim Architecture of Egypt*, New York 1978, II, 133 vd.; Suâd Mâhir Muhammed, *Mesâcidü Mısır ve evliya'ühe's-sâlihün*, Kahire 1980, III-IV, tür.yer.; Esin Atıl, *Art of the Mamluks: Renaissance of Islam*, Washington 1981; R. B. Parker vd.ğr., *Islamic Monuments in Cairo-A Practical Guide*, Cairo 1985; Doris Behrens-Abouseif, *Islamic Architecture in Cairo, an Introduction*, Leiden 1989; a.mlf., "Four Domes of the Late Mamluk Period", *Asl*, XVII (1981), s. 191-201; M. Meinecke, *Die Mamlukische Architektur in Ägypten und Syrien*, Glückstadt 1992, I-II; Hasan Abdülvehhâb, *Târîhu'l-mesâcidi'l-eseriyye*, Kahire 1993, tür.yer.; J. A. Williams, "Urbanization and Monument Construction in Mamluk Cairo", *Muqarnas*, II, Leiden 1984, s. 33-46; Laila Ali İbrahim, "Residential Architecture in Mamluk Cairo", a.e., II (1984), s. 47-59; Howayda al-Harithy, "The Concept of Space in Mamluk Architecture", a.e., XVIII (2001), s. 73-93; A. Fulya Erüz, "Memluk Devleti ve Sanatı", *Yeni Türkiye*, Ankara 2002, s. 635-645; J. M. Rogers, "Kahire", *DİA*, XXIV, 182-191.

A. FULYA ERUZ

MENTÜRE

(المطورة)

İmâmiyye Şiası içinde bir fırka.

Sözlükte "yağmura tutulmuş, yağmur yemiş" anlamına gelen **mentüre** kelimesi, İmâmiyye Şiası'nca yedinci imam kabul edilen Mûsâ el-Kâzım'ın vefatından

(183/799) sonra ortaya çıkan bir grubu ifade etmek için kullanılmıştır. Fırkadan ilk söz eden kişi Hasan b. Mûsâ en-Nevbahtî'dir. Nevbahtî'ye göre Mûsâ el-Kâzım'ın ölümünün ardından taraftarları imâmetin Mûsâ'nın oğlu Ali er-Rızâ'ya geçtiğini kabul edenler, imamın ölmediğini ve mehdî olduğunu ileri sürenler, imamın öldüğünü, fakat Allah'ın onu yanına aldığını ve kıyamet öncesinde mehdî olarak yine dünyaya göndereceğini benimseyenler, imamın vefatı konusunda şüpheye düşenler ve imâmetin Muhammed b. Beşîr'e intikal ettiğini iddia edenler olmak üzere beş gruba ayrılmıştır. Üçüncü grup imâmet silsilesini Mûsâ el-Kâzım'da durdurduğu için "Vâkıfe" diye anılmıştır. İmâmetin Mûsâ'dan sonra oğlu Ali er-Rızâ'ya geçtiğine inanan ve kesin olarak onun ölümüne kâil olduğu için "Kat'iyye" diye de anılan gruba mensup kimseler Vâkıfe'yi "Memtûre" diye nitelendirmiş ve bu tabir belli ölçüde yaygınlık kazanmıştır. Rivayete göre Ali b. İsmâil el-Misemî (İbn Misem), Vâkıfe'den Yûnus b. Abdurrahman ile yaptığı gergin bir tartışmada yağmura islanan köpeğin pis kokusunu çağrıştırmak üzere, "Siz benim için yağmur yemiş köpekler gibisiniz" demiş ve bu nitelendirme sözü edilen grubun adı haline gelmiştir (*Fıraku's-Şî'a*, s. 79-83).

Nevbahtî ile aynı dönemde yaşayan ve eseri onun eseriyle büyük ölçüde paralellik arzeden Sa'd b. Abdullah el-Kummî de bu bilgileri hemen hemen aynen tekrarlamıştır (*el-Makâlât ve'l-fırak*, s. 92-93). Eş'arî ise muhalifini yağmur yemiş köpeğe benzetenin Ali b. İsmâil el-Misemî değil Yûnus b. Abdurrahman olduğunu kaydeder. Ona göre Kat'iyye fırkasından olan Yûnus, Vâkıfe'ye mensup bir şahısla tartışmaya girmiş, sözün uzaması üzerine, "Siz bana yağmura tutulmuş köpeklerden daha az zararlısınız" demiş ve grup bu adla anılmaya başlanmıştır (*Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, I, 103). Abdülkâhîr el-Bağdâdî, Memtûre'yi İmâmiyye'nin on dört kolundan Müseviyye içinde değerlendirmiş ve gruba bu ismin verilmesiyle ilgili olarak Eş'arî'nin ifadelerini aynen aktarmıştır (*el-Fark*, s. 63-64). Şehristânî ise Memtûre'yi Müseviyye içinde mütalaa ederken Bağdâdî'nin görüşünü, fırkayı isimlendirirken de Nevbahtî'nin yaklaşımını benimsemiştir (*el-Milel ve'n-nihâl*, I, 170). Mezhepler tarihi âlimlerinden Himyerî, Memtûre'yi Hişâm b. Sâlim el-Cevâlikî'ye nisbetle anılan Cevâlikîyye'nin üç kolundan biri olarak anmış, Memtû-